

Normatiwiteit in 'n *cul-de-sac*: 'n Reformatoriese visie op wette, norme, waardes en deugde

B.J. van der Walt
Skool vir Filosofie
Potchefstroomkampus
Noordwes-Universiteit
POTCHEFSTROOM
hannah@intekom.co.za

Abstract

Normativity in a *cul-de-sac*

A reformatory perspective on laws, norms, values and virtues

This article investigates the crisis in normativity (including laws, norms, values and virtues) in especially the contemporary Western world. It includes the following four sections: (1) The introductory part provides examples from different disciplines (theology, biology, sociology, economics and the natural sciences) of the present normative crisis. It also indicates that the problems with normativity cannot really be solved without a comprehensive view of reality, including God, his laws and creation. Preliminary distinctions are furthermore made between law, principle, value and virtue. (2) The second (historical) section investigates the development of ideas about normativity during the past 2500 years of Western thought. It indicates how a subjectivist idea about normativity (what is was considered what ought to be) originated already in ancient Greek philosophy, and how it developed during the Hellenistic, Medieval, Rationalistic and Irrationalistic philosophies. Gradual secularisation resulted in the denial of the existence of God and his laws, to be replaced by (subjective) human autonomy. (3) The third main section provides from a Christian philosophical perspective a (systematic) answer to what was discovered in Western intellectual history about norms, values and virtues. According to this viewpoint, to overcome the present crisis, a clear distinction should be made, on the one hand, between laws and their human positivation and, on the other hand, the human beings subjected to these norms. Special attention

is also given to the status and normative power of values and virtues. (4) The last section tackles the question whether the identified Christian principles, values and virtues may also be applicable in a contemporary multi-religious and multi-cultural context. It indicates how love towards one's neighbour is accepted in most world religions. Values and virtues inspired by Christian love could, therefore, perhaps be appreciated also by people of other religions and cultures.

1. Inleiding: in 'n doodloopstraat

Enige mens moet (doelbewus of nie) ten minste die volgende drie vrae vir hom-/haarself beantwoord: (1) Wie is ek? (2) Waarvolgens behoort ek te lewe? (3) Hoe kan ek dit in my spesifieke *omstandighede* doen? Filosofies gestel, sou 'n mens die eerste 'n *strukturele of ontologiese*, die tweede 'n *normatiewe of direksionele* en die derde 'n *kulturele of kontekstuele* vraag kon noem. Hoewel hierdie vrae wel onderskei, maar nie van mekaar geskei mag word nie, wil hierdie artikel veral op die tweede en (ten slotte) kortliks op die derde vraag toespits.

1.1 'n Normatiewe krisis

Die rede vir hierdie ondersoek is dat daar alreeds die afgelope paar dekades erken word dat die Westerse wêreld 'n diepgaande normatiewe of waardekrisis beleef (vgl. bv. De Knuijff, Dekker & Tennekes, 1992). Dit geld alle terreine van die lewe. Dit sluit in Suid-Afrika selfs die kerke in. Kerke weet dikwels nie meer hoe om in die nuwe Suid-Afrikaanse konteks normatiewe leiding te gee nie.

Terwyl wetenskaplike kennis vroeër as vasstaande en seker beskou is, kan 'n mens vandag selfs nie daarvan 'n normatiewe koers verwag nie. Enkele voorbeelde om dit te bewys is voldoende.

1.2 Die teologiese wetenskappe

Die hedendaagse teologie lê – tereg – groot klem op die belangrike rol wat die *konteks* in die *rigting* van 'n mens se teologiese denke speel. Ongelukkig lê sommige teoloë nou soveel klem op die kulturele konteks dat hulle in *kontekstualisme* verval. Die konteks word die norm en die teologie verval in subjektivisme. (Lg. term word later volledig verduidelik.) Griffioen & Verhoogt (1990:13) verduidelik: “Contextualization ... has to do with the *application* of norms to specific situations. But if (quasi) normativity is *granted* to the specific situations themselves, contextualization deteriorates into relativizing. This ... means ... a collapse of normativity into contextuality ... Collapsing the two orders leads to a relativism which dilutes normative matters and conflicting worldviews to mere cultural relatives”.

1.3 Die biologiese wetenskappe

Volgens vandag se sterk evolusionisties-gekleurde biologiese wetenskappe skryf die mens se chemies-biologiese samestelling (van bv. sy brein) voor hoe hy/sy moet lewe (vgl. bv. Stent, 1980 en Macedo & Ober, 2006). Omdat vanuit slegs 'n graduele, en nie radikale, verskil tussen mens en dier (en hulle breine) uitgegaan word, sou die etiese optrede van die mens (bv. sy seksuele gedrag) weinig van dié van diere verskil. Soos die mens *is* (slegs 'n biologiese wese) *só behoort* hy te lewe!

Tereg stel Rolston (1999:263 e.v.) egter die vraag hoe dit moontlik is om van die biologiese *is* tot 'n morele *behoort* te kom. Die meeste sosiobioloë probeer dus om op een of ander manier – heeltemal inkonsekwent – aan hulle biologiese gedetermineerdheid te ontsnap, omdat hulle op die ou einde nie vrede kan maak met “what is should be” nie. Dan propageer hulle skielik dinge soos vryheid, altruïsme, liefde, regte ens.

Rolston (1999:267) sê egter tereg dat die (etiese) behore nie uit hierdie soort biologie se “selfsugtige gene” afgelei kan word nie. In plaas daarvan dat die etiek en filosofie verbiologiseer word, word die bioloog dan skielik 'n filosoof wat begin filosoofeer – sonder om verder enige bronne of gronde vir sy filosofiese etiek te gee!

1.4 Die sosiale wetenskappe

Die derde voorbeeld van hierdie subjektivistiese denke is die gangbare sosiale wetenskappe, wat sterk deur die historisme en irrasionalistiese postmodernisme beïnvloed is (vgl. bv. Bauman, 1993). Hiervolgens het normatiewe rigtingwysers vir die lewe nie 'n selfstandige eiesoortige bestaan nie. Want die postmodernisme verwerp (vgl. Bril & Boonstra, 2000:319, 411) die funderingsdenke van die rasionalisme, enige aprioriese normatiwiteit en kennis in die sin van intramentale wette in 'n universeel-outonome rede: “... values represent subjective feelings and reactions of individual minds and have no status independent of such reactions” (Bril & Boonstra, 2000:389). Of in die woorde van Layman (1991:17): “For the subjectivist, a moral judgement is similar to a matter of taste. Some people like oysters and some do not ... In such matters there seems to be no ground for claiming that one individual's preference is more justified than another. Similarly ... no particular moral judgement can be shown to be rationally preferable to another”.

1.5 Die ekonomiese wetenskappe

'n Volgende voorbeeld kom uit die gebied van die hedendaagse ekonomie. In die kontemporêre neo-kapitalistiese handelswêreld vier dieselfde subjektivisme hoogty. Die mark, kompetisie, materiële wins, groter produksie en verbruik word

tot maatstawwe verhef – in plaas daarvan dat al sulke sake normatief beoordeel word. Om hierdie tendens te probeer teëwerk moet waardes bevorder word (vgl. bv. Jacobs, 2007 en Wiehan, 2005). Sakeondernemings formuleer ook doelwitte sonder om duidelik te stel volgens watter kriteria die doelwitte nagestreef behoort te word. Sulke doelstellings word selfs tot norme verhef – nog 'n voorbeeld van subjektivisme – en dikwels “heilig” die doel die gebruik van enige middel.

Fowler (2007:48) ontmasker hierdie hedendaagse kommersiële “empire” as 'n illusie: (1) Dit glo dat menslike *welsyn* deur materiële *welvaart* gebied kan word. (2) Dit verkondig dat, as sekere mense ryker word, die welvaart outomaties ook na die armes sal deursyfer. (3) Dit gaan van die veronderstelling uit dat die huidige ekonomiese groei onbeperk sal kan voortgaan. Ook in hierdie geval word die *feitlike* situasie dus tot *normatiewe* maatstaf omgetower.

1.6 Die natuurwetenskappe

Op hierdie gebied word meestal nog steeds vanuit die dualisme van feite teenoor waardes gedink: “Waardeoordelen zijn verdacht, want ze zijn subjectief en persoonlijk zo meent men. Waar het om gaat zijn de objectieve feiten en verder moet mensen zelf maar weten welke waarden ze willen aanhangen ... waarden zijn ... een zaak van individuele voorkeuren waarover mensen nu eenmaal met elkaar van mening verschillen” (De Knuijff, Dekker & Tennekes, 1992:53). Soos nog later sal blyk, moet hierdie soort dualisme verwerp word. Die natuurwetenskappe het nie, soos hulle voorgee, net met “naakte feite” te make nie.

1.7 Die politieke wetenskappe

'n Soortgelyke tendens as hierbo (by subafd. 1.6 genoem) vind 'n mens ook in die politieke wetenskappe: Meer etiese waardes sou dan die sekulêre politiek kon verbeter (vgl. bv. Marshall, 1995 se kritiek op hierdie standpunt). Of menseregte (wat op subjektiewe *dinge*, soos vryheid, gelykheid en menswaardigheid gegrond is) word as 'n soort panasee vir hedendaagse politieke en ander ellendes beskou.

1.8 Die pad terug

Om goed te kan begryp hoe die Weste op so 'n normatiewe doodloopstraat beland het, is dit nodig om om te draai en die lang pad van 2500 jaar van die Westerse denke oor te stap en te probeer vasstel wanneer en waarom dit vasgeloop het. Dit sal die eerste (historiese) hoofafdeling van hierdie ondersoek vorm. Die tweede (sistematiese) hoofafdeling sal nagaan of 'n reformatoriese visie op wette, norme, waardes en deugde 'n bydrae kan bied om uit hierdie *cul-de-sac* bevry te word. 'n Kort afsluitende gedeelte sal die relevansie van so 'n reformatoriese visie vir 'n multireligieuse en multikulturele samelewing (soos die huidige Suid-Afrika) toets.

Die eerste hoofafdeling behels dus ’n “bad” in die geskiedenis van die Westerse denke. As gevolg van die kompleksiteit van die Westerse denke kan ’n mens dit egter nie sonder ’n (voorlopige) eie visie benader nie (vgl. Vollenhoven 2005a en 2005c). Die standpunt van een van die vaders van die reformatoriese filosofie word hier dus as voorlopige rigtingwyser gebruik.

1.9 Voorlopige omskrywing

Volgens Vollenhoven kan ’n mens nie goed oor normatiwiteit besin sonder om jou hele werklikheidsvisie daarby te betrek nie. Hy (Vollenhoven, 1992:55; 2005a:14. Vgl. ook Van Riessen, 1985) maak eerstens ’n basiese onderskeid (sonder skeiding) tussen die soewereine God, sy skepping en sy wette wat Hy vir die verskillende geskape dinge gestel het. Die hele skepping word gekenmerk deur sy subjek-wees (onderworpenheid) aan God se wetsorde. (God se *wette* moet onderskei word van die *wetmatigheid* van die skepping, wat dui op die skepping se “antwoord” op God se skeppingsorde.) Vollenhoven beskou hierdie wetsonderworpenheid van die kosmos nie net as die oriënteringspunt vir sy eie filosofie nie. Ook in die hele Westerse filosofie speel vroeë rondom die plek en status van die wet ’n sleutelrol. (Verskillende wetsidees lei bv. tot ’n groot aantal strominge in die filosofie.)

God se verskeidenheid wette geld vir stof, plant, dier en mens – die hele skepping. Aangesien die mens egter verskil van stof, plant en dier (vgl. hieronder), onderskei Vollenhoven (1992:56) tussen *normerende* wette by die mens en *nie-normerende* wette by die res van die skepping. Die mens moet bewustelik (in gehoorsaamheid daaraan of nie) op God se norm-wette antwoord deur hulle (vir eie tydsomstandighede en vir ’n spesifieke samelewingsverband) in ooreenstemming met God se sentrale liefdesgebod te positiver of formuleer.

Sulke formulerings noem Vollenhoven (1992:57) beginsels (*principia*). *Beginsels* is dus menslike weergawes van God se wette en moet altyd van die goddelike wette self onderskei word, aangesien hulle – selfs op hulle beste – nie meer kan bevat as wat die mens van God se wette of skeppingsordeninge verstaan nie. Beginsels is ook nie soos God se wetsorde onveranderlik nie, maar feilbaar en moet voortdurend hersien word.

Nadat norme-wette gepositiver is, word dit in *waardes gerealiseer*, soos byvoorbeeld in geluk en skoonheid (vgl. Vollenhoven, 2005b:432). Die betekenis van *deugde* word ook deur Vollenhoven (2005b:104) histories nagegaan en hy omskryf hulle as die vermoë om die vereistes van ’n sedelike wet te verwesenlik, dit wil sê ’n goeie sedelike eienskap te verwerklik.

Hierdie visie op wet, norm, waarde en deug veronderstel dat die mens, volgens Vollenhoven, nie net gradueel nie, maar essensieel verskillend van die res van die skepping is. Die verskil blyk op die volgende vier vlakke: (1) Die mens is nie bloot 'n fisiese wese (soos stof), 'n biologiese wese (soos plante) of psigiese wese (soos diere) nie, maar vertoon (vgl. Vollenhoven, 2005a:37) veel meer fasette (vanaf die logiese tot die geloofsaspek). (2) Die mens het ook 'n (pre-funksionele) hart (Vollenhoven, 2005a:61). (3) Behalwe aan God se verskillende (struktuur)wette, moet die mens dus ook op God se fundamentele liefdeswet (tot Hom en die naaste) antwoord. (4) Die rigting van sy hart (in gehoorsaamheid of ongehoorsaamheid aan die sentrale liefdesgebod) bepaal of die mens God se (struktuur)wette tot goeie of slegte beginsels positiever en of hy/sy regte of verkeerde waardes en deugde realiseer.

Met hierdie basiese onderskeidings (God se wetsorde en menslike beginsels, waardes en deugde) kan vervolgens nagegaan word hoe normatiewiteit in die loop van die Westerse denke verstaan is. Wat duidelik sal blyk, is dat die diepste rede vir die normatiewe krisis in die Westerse denke en kultuur geleë is in die sentraal stel van die menslike subjek, terwyl die goddelike orde vir die mens uit die oog verloor is (vgl. Bril & Boonstra, 2000:389). Anders gestel: Terwyl daar 'n fundamentele verskil tussen hulle bestaan, is *is* en *behoort* reeds vroeg in die Westerse denke vereenselwig. Geen *behore* (hoe 'n mens moet lewe) mag egter eenvoudig uit wat *is* afgelei word nie.

2. Ontwikkelinge in die Westerse denke oor wet, normatiewiteit en waarde

Aangesien die Antieke Griekse denke reeds die koers vir die hele Westerse denke oor die kwessie van wet en normatiewiteit bepaal het, moet die oorsig ongeveer 2500 jaar gelede begin. (Vir meer detail vgl. Van der Walt, 2008 en 2010.)

2.1 Oorwinning van die subjektivisme reeds in die Griekse filosofie

Soos ter inleiding gesê, moet elke denker oor onder andere twee basiese vrae besin: (1) wat *is* (bestaan) en (2) hoe *behoort* die dinge (veral die mens) te lewe. Soos ook reeds gesê, is die eerste 'n meer *strukturele* (of ontologiese) vraag (hoe bestaande dinge lyk), terwyl die tweede 'n meer *direksionele* (of religieuse) vraag impliseer (watter lewensrigting gekies moet word). Antwoorde op die tweede vraag bied dus die normatiewe standpunt van 'n denker waarop die fokus hier sal val.

Soos duidelik sal blyk, kan die ontologiese en religieuse egter nie van mekaar geskei word nie. Hoeveel “werklikhede” ontologies onderskei word, bepaal ook 'n mens se visie op die normatiewiteit. En – omgekeerd – bepaal 'n mens se religieuse posisiekeuse hoe eng of ruim jou ontologie sal wees.

Die Antieke Grieke leef en filosofer voordat die Evangelie (God se Woordenopenbaring), waarin vertel word van 'n ware God wat die Wetgewer van sy

hele skepping is, oor die hele Europa versprei het. Die werklikheidsbeskouing (ontologie) is by die Griekse denkers dus verskraal tot hoofsaaklik een entiteit, naamlik die sigbare, aardse werklikheid. God bestaan nie en sy sentrale liefdesgebod (Mat. 22:34-40) ken hulle ook nie. Daarom ontbreek in hulle denke ook die erkenning van die Bybelse begrip “hart” van die mens as religieuse sentrum, wat tot of weg van God af gerig kan wees. Vollenhoven (2005c:29) noem die Grieks-Romeins-Hellenistiese denke (in onderskeiding van die latere Christelike sintesedenke) dan ook voor-sintetiese denke.

Van die begin van die skepping af openbaar God hom egter alreeds aan elke mens in nie-talige vorm deur sy skeppingsopenbaring. (Vgl. bv. Ps. 19, wat praat van God se woorde, onderwysing, bevele, gebooe, eise en bepalings wat elke mens volgens Romeine 2:14, 15 kan ken.) Niks wat die mens doen, impliseer dus nie ’n antwoord op hierdie “wet-woorde” van die Here nie. Geen mens kan werklik die behoort-vraag – watter rigting hy/sy moet volg – ignoreer nie.

Die ou Griekse filosowe probeer dus net ’n greep op die struktuurwette van die verskillende dinge in die werklikheid kry. Omdat hulle God (as Wetgewer) nie erken het nie, kon hulle ook nie duidelik tussen God se skeppingsordeninge (wat vir die skepping *geld*) en die dinge (wat aan dié ordeninge *onderworpe* is) onderskei nie. (Slegs ’n enkele denker, Plato, het ’n onderskeid tussen wet en subjek probeer maak.) Die wette word deur die meeste Griekse denkers dus *in* die dinge gesoek. Anders gestel: die subjekte (dinge) word tot normatiewe status verhef. Nog anders geformuleer: wat *is* en wat *behoort* val saam. Vollenhoven (2005c:31 e.v.) noem so ’n standpunt oor wetmatigheid “subjektivisme”. Met dié term dui hy nie aan wat normaalweg daaronder verstaan word nie (nl. dat die inhoud van kennis bepaal word deur die persoon wat ken), maar (soos die “isme” aandui) ’n verabsoluttering van iets van die skepping tot die status wat dit nie werklik kan hê nie, naamlik tot wet/norm.

Hierdie visie op normatiewiteit by die antieke Grieke was beslissend vir die daaropvolgende Westerse filosofieë van meer as tweeduisend jaar. (Die Christelike sintesedenkers, vergelyk hieronder, bring slegs ’n beperkte verruiming op hierdie werklikheidsvisie.) Die stryd sou verder nie daarvoor gaan of normatiewiteit (en eventueel ook waardes) *in* of *buite* die aardse werklikheid verankerd is nie, maar oor *waar presies* in hierdie aardse (die enigste erkende) werklikheid dit te vinde is.

2.2 'n Versterking van die subjektivisme deur die aprioriteitstema

Reeds gedurende die Griekse denke is ’n sterk logiese/verstandelike karakter aan wetmatigheid toegeken. Die tendens word tydens die Hellenistiese filosofie

versterk met die ontstaan van die tema van aprioriteit (vgl. Vollenhoven, 2005c:56-60). Tydens die Griekse denke is die wette nog steeds in subjekte (of objekte) *buite* die mens gesoek. Nou word hulle egter verplaas na *binne* die mens se verstand of kennende gees. (Die menslike hart word nog steeds misken.) In plaas van dat die mens se denke aan (logiese) wette onderworpe is, word sy denke *self* die norm. Hierdie belangrike skuif was 'n duidelike voorloper van die latere rasionalisme (vgl. hieronder) wat die verstand tot Rede sou verabsoluteer.

2.3 Wetmatigheid/normatieweet gedurende die Christelike sintesedenke ong. 50-1550 n.C.)

Soos die naam “sintesedenke” aandui, wou die Kerkvaders en die Middeleeuse denkers geloof (in die Skrif) en (die Grieks-Romeinse) wetenskap versoen of in 'n sintese verbind. God as Wetgewer word dus erken. Die ontologie word dus effens verbreed tot 'n twee-faktor visie: God (die Transendente) en die aardse werklikheid (die nie-transendente).

Volgens die tema van natuur en genade (die bonatuurlike) word (tydens die hoogtepunt van Middeleeuse denke) onderskei tussen God se bonatuurlike wette (bv. die 10 gebooie en liefdeswet) en die natuurlike wette. Laasgenoemde wette bestaan vóór die dinge (*ante rem*) in God as sy idees vir die dinge. Hy skep dit in die dinge in (*in rebus*); asook apories in die menslike verstand (*post rem*). Op die natuurlike terrein word die subjektivisme en aprioriteitstema dus nie verwerp nie. Omdat die terrein van die genade as belangriker beskou is as dié van die natuur, word die subjektivisme gedurende hierdie tyd egter nog getemper. Teonomie (God as Wetgewer) was nog belangriker as outonomie.

2.4 'n Radikale wending by die sekulêre anti-sintese denke

Vanaf ongeveer die Renaissance (15e eeu) word anti-sinteties gedink. Die kompromie tussen Bybelse geloof en nie-Bybelse wete(nskap) word verwerp. God word nie meer as 'n Werklikheid aanvaar nie, of die geloof in Hom nie meer as relevant vir die verstaan van die sigbare, aardse werklikheid geag nie. Hiermee kon wette ook nie meer in 'n buitewêreldse bron (God as Wetgewer) veranker wees nie. God se fundamentele liefdeswet verloor gevolglik ook sy sentrale rol in die lewe van die mens.

Soos by die Grieke kan 'n mens in hierdie geval dus weer van 'n een-faktor ontologie praat. In plaas van drie werklikhede (God, sy skepping en sy wette vir die skepping), word slegs een realiteit erken, waaruit dus ook normatieweet afgelei moet word. Die subjektivistiese lyn word voortgesit. *Is* en *behoort* val saam!

2.5 Die Rede as wet tydens die rasionalisme (ong. 1600-1900)

Terwyl sekere Hellenistiese denkers aprioriserend alle norme van buite na binne die verstand verskuif het, neem die rasionalisme 'n volgende stap. Dit verabsoluteer die verstand self tot Rede (*ratio* – vandaar die benaming “rasionalisme”). In plaas van die hart en liefde word die rede en denke nou die sentrum van menswees. Die mens is nou sy eie wetgewer (outonoom). Dit is natuurlik – net soos die subjektivistiese wetsidees van vroeër – 'n onhoudbare standpunt: 'n Mens kan nie “Baas” en “Klaas”, wetgewer en wetonderworpene tegelyk wees nie. Dit gebeur egter wanneer 'n mens die menslike verstand verafgod. Vollenhoven (2005c:75) skryf: “God has given man not reason but intellect” – dit is die rasionalisme wat van die verstand 'n Rede gemaak het. “Reason is therefore no more than the product of an illusion, but of a productive one. For there has been a time when many who cherished this illusion believed in Reason”.

Gelei deur die *geloof* in die Rede sou daar 'n wonderlike toekoms van vooruitgang, geluk en vrede op die Wes-Europese mens wag. Enige ander geloof moes uit elke wetenskap verban word, sodat dit “objektief” en “neutraal” hierdie ideaal kon najaag. Selfs om van normatiewiteit te praat (behalwe natuurlik dié van die Rede), was verdag, omdat dit die neutrale en outonome redelikheid kon bedreig. Wetenskap moes sigself tot die *feite* beperk en mog nie van enige *norme, waardes* (of behore) praat nie.

Dit is duidelik dat die rasionalisme die subjektivistiese lyn voortgesit het. Al verskil met die voorafgaande Westerse denke, is dat die mens – maatstaf van alles – se verabsoluteerde verstand nou uitdruklik op die voorgrond gestel word. (Bybels gestel: Vroeër is die afgode nog *buite* die mens gesoek, terwyl die *mens self* – in sy verstand – nou verafgod word.)

2.6 Die irrasionalistiese wending (vanaf ong. 1900)

Op die breukvlak van die twee eeue (ong. 1900), maar veral sedert die helfte van die vorige eeu, beland die Weste in 'n “krisis van waardes” (Bril & Boonstra, 2000:267). 'n Vloedgolf van anti-intellektualisme dreig om alle vaste grond onder die Westerse denke weg te spoel. Vroeëre vaste, rasonele norme en waardes word relatief. Die tydperk van die irrasionalisme het aangebreek.

Soos die naam aantoon, protesteer hierdie filosofiese stroming teen die heerskappy van die Rede. (Sonder egter om redelik-logiese denke heeltemal te verwerp – anders sou hulle niks verstaanbaar kon skryf nie!) Alles in die werklikheid, sê hierdie denkers tereg, is nie logies begrypbaar nie. Bowendien het twee wêreldoorloë bewys dat die god van die Rede die mensdom, in plaas van na

'n paradys, na die hel kan lei. (Een van die belangrikste redes waarom baie Duitsers Hitler gevolg het, was omdat hulle as gevolg van 'n diep normekrisis saam met hom die goeie vir die kwade verruil het.)

Verder ontmasker die irrasionalistiese denkers ook die veronderstelde neutraliteit van die rasionaliste. Laasgenoemde het geensins daarin geslaag om hulle "objektief" net tot feite te beperk nie. Hulle het steeds by die agterdeur normatiewe oortuigings (ideologieë), wat hulle denke op beslissende wyse bepaal het, ingesmokkel.

Dit beteken nie dat die irrasionalisme 'n verbetering op die voorafgaande rasionalisme was nie. Vollenhoven (2005c:83-84) noem drie redes: (1) Die irrasionalisme bevraagteken nie die verabsoluteerde Rede nie, maar laat dit alleen tweede viool speel. (2) Irrasionaliste stel hul hoogste vertrou nou op iets nierasioneel. (3) Die irrasionaliste dink gevolglik net so subjektivisties as die voorafgaande rasionaliste.

Ook hierdie denkrigting besef dus nie dat die basiese probleem van die rasionalisme (en, soos aangetoon, die hele voorafgaande Westerse denke) die subjektivisme was nie. Daarom trap hulle in dieselfde valstrik. Net nuwe (nierasionele) fasette van die aardse werklikheid moet nou as norme dien. (Weer Bybels beskou: Slegs nuwe afgode vervang die oues, in plaas daarvan om afgodery as sodanig te erken en te verwerp.)

Binne die irrasionalisme word vir die pragmatiese praktiese *nut* die norm; vir die lewensfilosofie is dit *mag*; vir die eksistensialisme menslike *vryheid*. Aangesien nuttigheid, mag en vryheid egter *dinge* is, kan hulle onmoontlik (ook) *norme* wees, maar moet normatief beoordeel word. (Anders is, omdat dit nuttig kan wees, moord iets goed; onderdrukkende mag mag nie gekritiseer word nie; vryheid hoef dan ook nie gehoorsaamheid en verantwoordelikheid te veronderstel nie.) Dit wat *is*, is nie wat *behoort* nie! Weereens is die religieuse sentrum van die mens en God se rigtinggewende liefdesgebed, wat 'n mens tussen goed en kwaad laat onderskei, heeltemal vergeet.

2.7 Waardes as 'n oplossing?

Een van die jongste pogings (vanaf veral die 19e eeu) om die normatieweitskrisis op te los is om jou toevlug tot waardes te neem. Ruimte laat dit nie toe om hier op die ontstaan en ontwikkeling van die verskillende waardefilosofieë in te gaan nie (vgl. daarvoor Eisler, 1910: 1764-1773, Bakker, 1962:557-558 en Vollenhoven, 2005b:433). Laasgenoemde skrywer toon aan hoe waardes (gerealiseerde beginsels) gedurende die Griekse oudheid nog van wette onderskei is. Gedurende die rasionalisme word hulle egter ook apories in die Rede geplaas en dus

versubjektiveer. Geluk word byvoorbeeld die hoogste wet in die eudaimonisme, genot die rigsnoer vir die hedonisme; deug vir die etisisme en skoonheid vir die estetisisme.

Voorheen is reeds van die (valse) dualisme tussen (neutrale) feite en (bevooroordeelde) waardes melding gemaak. Die oplossing wat vandag dikwels voorgestel word, is dat die waardes wat vroeër uit die sogenaamde neutrale wetenskap verban is, weer terug- verwelkom moet word (vgl. subafds 1.5 en 1.7 hierbo). Waardes is skielik nie meer so waardeloos nie! Indien die Westerse wêreld weer nuwe waardes kan vind – in die huwelik, gesinslewe, bedrywe, universiteite en kerke – is al ons probleme opgelos!

Dit is egter nie 'n probleemlose oplossing nie. Die dualisme tussen feite en waardes is nie aangespreek nie (vgl. verder subafd. 3.4 hieronder). Verder is die waardes dikwels tot blote *eties-morele* waardes beperk, wat – soos versiersuiker op 'n mislukte koek – op elke (ook nie-eties gekwalifiseerde) terreine “geplak” word sonder om die saak werklik van binne uit te verander (vgl. Van der Walt, 2000:305-310). Die diepste probleem is egter dat met die aanwending van waardes die basiese subjektivisme nog nie oorwin is nie. Waardes is immers (vgl. subafd. 3.4 hieronder) dinge, of eienskappe wat eers ontstaan *nadat* aan sekere norme beantwoord is.

2.8 Samevatting sover

Wanneer Vollenhoven (2005c:87) terugskouend die hele Westerse denke oor wet, norm en waarde saamvat, is sy gevolgtrekking die volgende: (1) Die subjektivisme (wat by die Grieke al begin het) het finaal oorwin. (2) Die liefdesgebod (en die positivering daarvan in ooreenstemming met 'n bepaalde struktuurwet) is meestal geïgnoreer. (3) Menswees word gereduseer tot die hiërargiese opbou van 'n aantal funksies of aspekte, wat (soms) ietwat hoër as dié van plante en diere is. Daar is nie besef dat die mens so gestruktureer is dat hy/sy 'n hart “het” nie. Met sy hart (die religieuse sentrum) kan die mens liefhê of haat, die goeie of die slegte realiseer. Die diepste vraag is dus wat die menslike hart liefhet of haat. (Hierdie derde punt word aan die einde van hierdie artikel weer opgeneem.)

2.9 'n Diep normatiewe- en waardekrisis

Dit is uit die voorafgaande oorsig duidelik dat letterlik *enigiets* van die skepping tot norm verhef kan word. Dit maak terselfdertyd duidelik waarom die hedendaagse samelewing so koersloos is. Verder ook waarom daar nie hoop op grondige verandering (na die regte koers) kan wees nie. As wat *is*, ook so *behoort te wees*, is die *status quo* die norm. (Tensy 'n nuwe afgod die oue kan verdryf.) Verder kan die mens

ook nie eintlik bepaal of die status quo goed of sleg is nie! Normatieweit het – ten minste in die Westerse wêreld – op 'n *cul-de-sac* (doodlooppad) beland.

Die voorafgaande historiese oorsig lei tot die vraag of 'n reformatoriese visie op normatieweit in staat is om die Westerse denke uit hierdie impasse te bevry. Soos wat die Westerse subjektivistiese wetsidee heelwat bladsye benodig het om dit duidelik te beskryf, verg 'n verduideliking van die reformatoriese visie ook meer as net 'n enkele bladsy. Indien dit egter 'n oplossing vir die norme- en waardekrisis van ons tyd kan bied, is dit die moeite werd om deeglik ondersoek te word. Die voorlopige onderskeiding tussen goddelike wette en norme en menslike beginsels, waardes en deugde (hierbo onder subafd. 1.9 vlugtig uiteengesit) word dus nou in besonderhede sistematies voortgesit.

3. 'n Reformatoriese visie op norme, beginsels, waardes en deugde

'n Besondere kenmerk – veral in die hedendaagse subjektivistiese en relativistiese klimaat – van die reformatoriese filosofie is dat dit van 'n konstante (LW: nie statiese) goddelike wetsorde uitgaan (vgl. Van der Walt, 2008:128-166 en 2010:183-222 vir besonderhede). Wette is dus nie bloot van menslike erkenning of konstruksie afhanklik nie. Hierdie goddelike orde is verder kenbaar en die mens het die taak om die verskillende skeppingsordeninge te probeer verstaan en in woord en daad te positiver.

3.1 'n Breër ontologie of werklikheidsvisie

Soos reeds duidelik hierbo (subafd. 1.9), by die weergawe van Vollenhoven se standpunt geblyk het, gaan die reformatoriese filosofie van 'n drie-faktor ontologie uit, in plaas van slegs een synde (waarin wet en subjek saamval) soos by die Grieke, of slegs twee bestaendes (soos gedurende die Christelike sintesedenke).

So 'n breër werklikheidsbeskouing impliseer dat niks wat die mens doen op die een of ander wyse 'n regte of verkeerde antwoord op God se wetswoode inhou nie. Anders gestel: Die menslike lewe *is* nie slegs nie, maar *behoort* aan die Goddelike verordeninge te beantwoord. (Nietzsche se voorstel van 'n lewe anderkant goed en kwaad is dus prinsipiël onmoontlik.)

Griffioen & Verhoogt (1990:12) stel tereg: “The realization of norms demands a choice of *direction* on our part. Such choices imply decisions, and inevitably, differences between decisions enter into the picture. Overarching worldviews guide our answers to norms.”

Hart verduidelik dit soos volg: “God’s guidance of creation from origin to destiny through the Spirit gives a direction to our lives and to history. So does the guidance of evil spirits ...”.

Hierdie geestelike *rigting* moet egter van die *strukture* van die werklikheid onderskei word sonder om die twee te skei: “Direction can only be the direction of structures; structures can only be the structures of direction. This view makes it possible to distinguish between the question of good and evil as a different question from that of the actual and concrete structures ... Structure is not the same as direction. But at the same time we cannot address the one without the other. Structure and direction are integrally interwoven” (Hart, 1988:18-19).

3.2 Menslike verantwoordelikheid

Al God se strukturele wette (ook die modale wette genoem) het die karakter van geldigheid. Die pre-logiese wette (bv. die fisiese, biologiese en psigiese) vir stof, plant en dier geld egter sonder menslike erkenning. Daarteenoor vereis die wette vanaf die logiese en verder tot by die geloof menslike erkenning en vra om menslike formulering en konkretisering (positivering). Daarom word hulle dikwels ook “norme” genoem. Olthuis (1968:184) merk op dat dit nie beteken dat hierdie “menslike” wette blote menslike konstruksies is of minder geldingskrag as die “natuurwette” sou hê nie. Juis die feit dat hulle positivering *vereis*, dui op hulle geldingskrag. Ook die feit dat ’n mens hulle verkeerd kan positiver (en so oortree) verminder geensins hul gelding nie.

Daar moet verder in gedagte gehou word dat God se wette verskil van sowel God (die Wetgewer) as die skepping (die wetsonderworpene). Hulle kan dus nie in terme van kosmiese eienskappe geken en beskryf word nie. Om God se wette te positiver, is dus nie ’n eenvoudige, maklike verantwoordelikheid nie. “... since the knowledge of the law is indirect (the norm-laws, as structural laws holding *for*, are never present at hand, but are the very condition of that which is present at hand and which can be grasped), the resultant positive laws are always open to correction and revision” (Olthuis, 1968:185).

Terselfdertyd moet in gedagte gehou word dat hierdie feilbare, menslike positivering antwoorde is op *God* se wetsorde: “Without the anchor-relation to the law-order, positive law is adrift, and sooner or later would dash itself to pieces on the rocks of naturalism, historicism, relativism and subjectivism” (Olthuis, 1968:185).

3.3 Wet en subjek onderskei maar nie geskei nie

Die Westerse subjektivisme onderskei meestal nie wet en die wetsonderhorige dinge (*behoort en is*) nie. In ander gevalle probeer hulle die twee egter skei. Die motief daaragter was onder andere die idee van ’n neutrale wetenskap wat niks mag voorskryf nie, maar sigself tot die “naakte feite” moet beperk – die reeds hierbo genoemde valse dualisme tussen feite en waardes.

Die reformatoriese filosofie *onderskei* wel wet en subjek (of rigting en struktuur), maar *skei* hulle nie. Weer in die woorde van Olthuis (1968:186) gestel: “There is no such a thing as a ‘brute fact’. It is not that facts stand by themselves and as the occasion affords are perceived as such. Facts can only be known in their meaning-character in relation to a law-order, and can only exist as law-confirmation. A certain fact is a fact when and because it answers to a certain law-structure (holding for facts or a typical kind). Facts and law-order are in correlation. Without a law-order to define and determine, there could be no facts. Without the facts as those which answer to and subjectively realize the demands of the law, the law-order would be meaningless ... An awareness of the law-order is a prerequisite for the acquisition of any knowledge of the facts”. Selfs die blote beskrywing van feite – afgesien nog van hul evaluering – sluit alreeds beoordeling of evaluering in (vgl. Olthuis, 1968:188).

Enkele voorbeelde kan hierdie standpunt duideliker maak. Die woord “moord” is nie 'n brute feit nie, maar evalueer so 'n soort dood as verkeerd. 'n Mens hoef ook nie eers van 'n “*gesonde* gesinslewe” te praat om aan te toon dat feit en norm (of waarde) nie skeibaar is nie. Selfs net wanneer 'n groepie mense as “gesin” aangedui word, is daar 'n rede waarom dit gebeur: Hierdie groep mense beantwoord aan die norm vir 'n gesin. Ook wanneer 'n handeling (feitelik) as “egbreuk” beskryf word, veronderstel dit die normatiewe instelling van 'n huwelik.

3.4 Die status van waardes

Aangesien die begrip “waardes” vandag nie baie noukeurig gebruik word nie, is 'n verheldering veral oor hul aard en status (gesag) belangrik: Vroeër (vgl. 1.9) is alreeds gesê dat wette volgens Vollenhoven *geld*, terwyl waardes, *gerealiseer* moet word. Stoker (1969, 1970) en Venter (1994:272-275) bied van al die reformatoriese denkers egter die breedvoerigste filosofiese besinning oor wat waardes presies is, asook oor die invloed (gesag) wat hulle op die lewe van die mens kan hê. Aangesien hulle visies elders (in 'n bydrae in die tydskrif *Koers*) breedvoerig bespreek sal word, word die woord hier aan 'n ander reformatoriese denker, Olthuis (1968), gegee. Ons konsentreer veral op die onderskeid wat hy tussen wet en waarde tref.

Feite en handeling – van watter aard ook al – moet volgens Olthuis (1968:187 e.v.) aan die goddelike wette en die mens se positivering daarvan beantwoord. In die mate waarin die feite/handeling daaraan beantwoord, word waardes (van verskillende aard) gerealiseer. Kort gestel: Wette *geld* vir dinge en die dinge *het waarde* in soverre hulle aan die wette beantwoord.

Volgens hierdie standpunt is waardes feite, handeling, gebeure, dit wil sê *dinge*, wat ontstaan wanneer daar (positief) in voldoende mate aan goddelike wette beantwoord word of dit nie gebeur nie en negatiewe “waardes” gerealiseer word. As waardes dus as normatief beskou sou word, verval ’n mens weer in subjektivisme. Olthuis (1968:187) waarsku daarteen: “Values in our view must simply be facts, acts, things, events which in a high degree live up to the relevant norms. These values in no way exist by themselves. Values are *referential* in character and only in this reference to the law-order do they possess meaning ... In order to guard against the danger of substantialized values, it is the better part of caution to speak of *having* value: ... certain subjective conditions answer to the norm ... it is not valuable simply because of a subjective arbitrary human choice ... subjective judgment and valuation is involved. But the key element is the *norm* according to which subjective evaluation examines the object and decides its value”.

Eenvoudig gestel, is goeie waardes dus dinge, toestande of handeling (en, volgens Stoker, hulle eienskappe) wat navolgingswaardig is, nie ter wille van hulself nie, maar omdat hulle die resultaat is van gehoorsaming aan hoëre norme of beginsels. Slegte waardes (onwaardes) behoort ’n mens af te skrik, omdat hulle die resultaat van ongehoorsaamheid is.

3.5 *Verskillende soorte waardes*

Soos reeds vermeld, word waardes vandag dikwels net met die eties-morele verbind. Indien dit byvoorbeeld nie goed gaan in die sakewêreld nie, moet by dié neo-kapitalistiese stelsel ’n aantal *etiese* waardes *bygevoeg* word om dit reg te stel (vgl. subafd. 1.5 hierbo). Dit impliseer egter moralisme. Die vraag word nie gestel of die *ekonomiese* stelsel *as sodanig* verkeerd is nie.

Die reformatoriese filosofie maak dit egter moontlik om na aanleiding van die modaliteitsleer (vgl. Van der Walt, 2000:296-304) verskillende soorte waardes te onderskei. Behalwe etiese waardes, bestaan daar (wanneer aan God se wetsorde en die mense se positiverings daarvan beantwoord word) ook logiese, linguale, ekonomiese, juridiese, estetiese en geloofswaardes. As ek byvoorbeeld sê die staanlamp in my sitkamer besit waarde, kan ek verskillende waardes soos die lamp se ekonomiese, sosiale of estetiese waarde in gedagte hê (vgl. Van der Walt, 2000:304-305 vir die verskillende modale waardes).

Behalwe hierdie modale waardes (wat verband hou met die verskillende aspekte van konkrete dinge/handeling), wil sommige reformatoriese denkers nog meer soorte waardes onderskei. Stoker (1970:304, 305) erken byvoorbeeld ook stof-, plant- en dierewaardes. Nie net die mens is deur God met ’n eie unieke waarde

geskep nie, maar ook die nie-menslike deel van die skepping besit volgens hom 'n eie waarde. Dit is 'n standpunt wat weens ruimtegebrek egter nie hier verder bespreek kan word nie.

3.6 Goeie of slegte waardes

'n Laaste belangrike insig van die reformatoriese filosofie is (vgl. weer subafd. 1.10 hierbo) dat by enige normatiewe saak die religieuse sentrum van die mens, sy hart, en God se gebod van liefde vir die hart nie – soos meestal in die Westerse denke, ook in die visie op waardes, tot vandag gebeur het – vergeet mag word nie.

Die wette vir die verskillende lewensterreine kan alleen *goed en reg* deur die mens gepositiveer word indien dit onder leiding van die sentrale, allesomvattende, fundamentele liefde tot God en die naaste gebeur. Want die liefdeswet gee die regte rigting aan; dit maak duidelik wat in hierdie sondegevalle wêreld reg of verkeerd, goed of sleg is. (Dit aanvaar dus nie die *status quo* as vanselfsprekend goed soos wat die Westerse subjektivisme verplig is om – as dit konsekwent wil wees – te doen nie.)

Omdat die verskillende menslike samelewingsverbande verskillend gekwalifiseer is (die Reformatoriese beginsel van strukturele pluralisme), sal die liefde in die verskillende verbande ook verskillende gestaltes aanneem. Voorbeelde daarvan is wedersydse trou in die huwelik, ouer- en kinderliefde in die gesin, onpartydige geregtigheid in die staat en so meer. Wanneer hierdie norme gehoorsaam word, word goeie waardes soos getrouheid en geregtigheid gerealiseer.

Die strukturele norme en die liefdeswet mag dus nie geskei word nie. Binne die sekulêre Westerse denke (wat die liefdeswet ignoreer) word byvoorbeeld gesê dat 'n kunswerk (soos 'n roman) reeds goed is wanneer dit aan esteties-strukturele norme beantwoord. 'n Reformatoriese denker sal egter eers kan sê dat dit werklik “goed” is wanneer dit nie die liefdesgebod loën nie, dit wil sê wanneer dit die regte rigting aandui. 'n Mens kan selfs *reg* tel (bv. hoeveel manne en wapens jy nodig het om 'n geldwa te kan beroof) sonder om *goed* te tel!

3.7 Deugde

Hoewel waardes nog steeds in die mode is, is 'n ander tendens die klem op deugde. Die bekende werke van MacIntyre (1985; vgl. ook 1990, 1998) het sekerlik 'n groot bydrae tot hierdie wending gemaak. Hy verwerp sowel die rasionalistiese as die irrasionalistiese etiek en neem sy toevlug tot 'n herlewing van die Aristotelië-Thomistiese deugdeleer wat in verskillende praktyke gerealiseer moet word. Volgens LaFollette (2001:346) kan hierdie deugde-etiek vandag as een van die hooftendense binne die verskillende etiese teorieë beskou word.

Graham (2004:61, 62) noem die volgende drie redes waarom die antieke deugdeleer onder andere vandag weer populêr geword het. Dit bied eerstens 'n antwoord op die hedendaagse relativistiese subjektivisme (soos hierbo beskrywe). Tweedens is 'n klem op deugde (anders as op beginsels en waardes) nie iets abstrak-teoreties nie, maar beskryf dit op konkrete wyse hoe mense behoort te lyk en te lewe. In die derde plek bevat deugde 'n sterk normatiewe element; sowel feit as waarde ontmoet mekaar daarin. Hy verduidelik soos volg: "To call something nutritious is both to describe it *and* to recommend it; to say that something is poisonous is to describe it *and* to warn against it on the basis of the description. In both cases fact and value come together ... In a similar way, virtue theory holds that generosity, bravery, kindness and the like are character traits that count as virtues, not because people tend to applaud them, but because of the facts of human nature ..."

'n Moontlike vierde rede word deur LaFollette (2001:325) genoem wanneer hy sê dat 'n deugde-etiek daardeur gekenmerk word dat dit nie (soos die meeste gangbare etieke) net op die reëls vir en/of gevolge van die menslike handele let nie, maar op die innerlike karakter en dieper motiewe daaragter.

Verskeie jongere reformatoriese denkers soos byvoorbeeld Jochemsen (2009) is dan ook hedendaagse voorstanders van 'n nuwe deugdeleer. Deugdevorming is vir hom 'n belangrike deel van beroepsvorming en -praktyke. In sulke normatiewe praktyke pleit hy vir die vervanging van hedendaagse sekulêre waardes (soos vooruitgang, welvaart, veiligheid, eiebelang) met Christelike deugde (soos geregtigheid, barmhartigheid, sorg, rentmeesterskap, integriteit, aanspreeklikheid).

Heelwaarskynlik besef hy egter dat ook deugde (net soos norme, beginsels en waardes – vgl. hierbo) versubjektiveer kan word, hulle transendente grondslag kan verloor. Dit gebeur byvoorbeeld in die werk van Wielenberg (2005). Hy staan 'n naturalistiese deugdeleer sonder God voor. Omdat 'n deugdeleer sonder 'n dieper grondslag nie moontlik is nie (vgl. Layman, 1991), soek hierdie denker (vgl. p. 155, 160) sy vastigheid – tipies rasionalisties – uiteindelik in "die wetenskap".

Hierdie insig bring hierdie ondersoek by 'n laaste punt:

3.8 Christelike waardes en/of deugde

Dit wil lyk asof die hele moeilike en lang pad (vanaf 500 v.C. tot vandag) op soek na normatiewiteit 'n mens op die ou einde weer na eenvoudige Bybelse waarhede laat terugkeer.

Gewoon uit die bekende tien gebooie (Eks. 20) kan 'n hele aantal waardes of deugde afgelei word. (In die eerste vier gebooie uit die mens se liefde tot God, en die laaste ses uit sy liefde teenoor die naaste.) Die eerste gebod leer byvoorbeeld

eerbied, die tweede respek, die derde toewyding. Uit die vyfde gebod kan waardes/deugde soos erkenning van gesag en lojaliteit afgelei word; die sesde wys op sorg vir die lewe; die sewende op getrouheid; die agste op geregtigheid en regverdigheid; die negende op waarheid; die tiende op tevredenheid, soberheid en matigheid.

Indien 'n mens daarvan uitgaan dat die tien gebooue 'n mens se verhouding tot God, die skepping, die medemens en die breë samelewing reël, sou die kernwaardes die volgende kon wees: toewyding, rentmeesterskap, diensbaarheid en geregtigheid.

Hierbenewens bestaan die hele Spreukeboek omtrent uit waardes of deugde wat deur 'n werklik wyse mens nagestreef behoort te word.

Ook in die Nuwe Testament word sekere waardes/deugde eksplisiet genoem. Christus (vgl. Mat. 5:6 e.v.) lê in sy bergrede klem op deugde soos geregtigheid, barmhartigheid, vredeliewendheid en sagmoedigheid. Paulus stel teenoor 'n verskeidenheid ondeugde (vgl. Gal. 5:19, 20), die volgende Christelike deugde (vers 22): liefde, vreugde, vrede, geduld, vriendelikheid, goeiehartigheid, getrouheid, nederigheid en selfbeheersing. Ook Filippense 4:8 en 2 Petrus 1:5-8 moedig gelowiges aan om – natuurlik nie bloot uit eie krag nie – deugdelik te lewe.

4. 'n Toepassing: norme, waardes en deugde in 'n multikulturele samelewing

Reeds by die inleiding tot hierdie artikel is genoem dat elke mens op die volgende drie hoofvrae antwoorde moet gee: *Wie is ek?* Volgens watter norme *behoort* ek te lewe? Hoe kan ek dit binne my spesifieke *konteks* doen? Die aandag word nou vir laasgenoemde probleem gevra. Daarmee word ook die toepasbaarheid van die voorafgaande reformatoriese perspektiewe getoets.

4.1 Is dieselfde norme/waardes/deugde in multikulturele samelewings haalbaar?

Vroeër (vgl. subafd. 1.2 hierbo) is reeds gewaarsku dat die konteks nie die norm mag word nie (dit lei tot kontekstualisme). Maar die konteks mag ook nie verwaarloos word nie. Terselfdertyd is dit 'n feit dat die meeste mense vandag in 'n multireligieuse konteks lewe. Die vraag is dus of die voorafgaande Christelik-reformatoriese besinning oor norme, waardes en deugde enige betekenis vir hedendaagse multireligieuse samelewings het. Soos enige ander visie op normatiewiteit is dit immers op diep religieuse oortuigings gegrond. Impliseer dit nie 'n onvermydelike botsing tussen verskillende kontekste nie? (Vgl. MacIntyre, 1985:182 vir voorbeelde uit die geskiedenis.) Of is dit tog moontlik om na breëre, meer universele normatiewiteit te streef?

Inderdaad is die strewe na gemeenskaplike, gedeelde waardes vandag 'n uiters aktuele saak (vgl. bv. Van der Walt, Du Plessis & De Klerk, 1999). Een baie populêre oplossings is dié van universele menseregte. Binne die reformatoriese denke bestaan daar egter ernstige probleme ten opsigte daarvan (vgl. bv. Van der Walt, 2010:492-493). In die lig van die voorafgaande gedeelte van hierdie artikel is die basiese vraag of die menseregteleer nie maar net nog 'n voorbeeld van Westerse subjektivisme is nie. Anders gestel: Hierdie regte word op *die mens* se vryheid, gelykheid en menswaardigheid gegrond en nie op 'n gesag *buite* die mens nie. Dit wil dus lyk of menseregte ook maar op subjektivistiese dryfsand gebou is. Bowendien beteken die handhawing van *regte* nog nie *ipso facto* ook die realisering van die liefdesgebod tot *geregtigheid* nie.

4.2 Terug na die sentrale liefdesgebod?

Uit die voorafgaande het geblyk hoe die Westerse denke die liefdesgebod nie raakgesien het nie, terwyl die reformatoriese denke dit op grond van die Skrif sterk beklemtoon. Deut. 6:5 beklemtoon die liefde tot God; Lev. 19:18b en Mat. 19:19b benadruk die liefde tot die naaste – selfs jou vyande (Mat. 5:44); Mat. 22:34-39 en Luk. 10:26, 27 gee die twee gebooie saam weer.

Dalk moet hierdie verwaarloosde, fundamentele goddelike gebod weer teruggebring word ook in multikulturele en -religieuse samelewings. Maar is dit moontlik in 'n situasie van kulturele botsings en selfs religieuse geweld?

Wentz (1987:42-50) is in hierdie verband van hulp. Volgens hom doen mense nie slegte dinge in die naam van hul godsdiens nie, maar godsdienste bestaan as gevolg van die slegte dinge wat hulle wil bestry. Die meeste religieë is dus nie inherent sleg nie, maar wil die goeie soek. (Dit beteken nie dat hulle nie vir byvoorbeeld politieke gewin misbruik kan word nie.)

Maxwell (2003) vestig die aandag op die merkwaardige feit dat vir verskillende godsdienste liefde teenoor die naaste belangrik is. Die Bybel leer: “Alles wat julle wil hê dat die mense aan julle moet doen, moet julle ook aan hulle doen” (Mat. 7:5. Vgl. ook Luk. 6:31: “Behandel ander mense soos julle self behandel wil word”). Dieselfde word (op 'n positiewe of negatiewe wyse) deur talle ander godsdienste geleer. Voorbeelde daarvan is die volgende:

- *Die Islam*: Niemand is 'n gelowige as hy nie ook vir sy naaste gun wat hy vir homself gun nie.
- *Judaïsme*: Wat jyself haat, moet jy nie aan jou naaste doen nie.
- *Boeddhisme*: Moenie ander seermaak met wat jouself pyn aandoen nie.
- *Hindoeïsme*: Moenie aan ander doen wat jy nie aan jouself gedoen wil hê nie.

- *Zoroastrisme*: Wat ook al onaangenaam vir jouself is, moet jy nie ander aandoen nie.
- *Confucianisme*: Wat jy nie aan jouself gedoen wil hê nie, moet jy ook nie ander aandoen nie.
- *Bahai*: Kies vir jou medemens wat jy vir jouself kies.
- *Yorobu spreukwoord* (Nigerië): As iemand met 'n skerp stok 'n babavoëltyjie wil steek, moet hy dit eers op homself probeer, sodat hy kan voel hoe seer dit maak.

Die enigste manier waarop hierdie merkwaardige ooreenkoms ten opsigte van die belangrikheid van naasteliefde verklaar kan word, is uit God se skeppingsopenbaring. Hoewel die meeste van bogenoemde gelowe die Bybel nie (er)ken nie, het God tog iets van sy fundamentele liefdeswet op nie-verbale manier aan hulle openbaar. En, hoewel sy skeppingsopenbaring deur sulke mense onderdruk en vervang word, skemer in hulle lewens tog iets deur van die groot belang van naasteliefde.

Moontlik kan verskillende gelowe en kulture in ons hedendaagse multikulturele samelewings mekaar tog op hierdie belangrike punt ontmoet. Soos wat die speke van 'n wiel al nader aan mekaar kom, hoe nader hulle aan die as van die wiel is, so kan gelowiges van verskillende godsdienste dalk saamstem dat die liefde tot die naaste 'n belangrike maatstaf vir die lewe is.

4.3 Dalk nie so eenvoudig nie?

Op die keper beskou, lyk dit egter of hierdie moontlike gemeenskaplike element tog weer (net soos die menseregteorieë) op sand gebou is. Die vraag is of hierdie godsdienste (met die uitsondering van dalk die Islam en die Judaïsme) se naasteliefde op die besef van 'n *transendente* gesag *buite* die mens en medemens gegrond is. Anders gestel: Volgens die Skrif kan self- en naasteliefde nie van die liefde tot God (die *eerste* groot gebod) geskei word nie. Alleen hy/sy wat die ware God werklik liefhet, kan sy naaste ook onvoorwaardelik liefhê. (Dit impliseer natuurlik nie dat Christene altyd daarin slaag nie.) Die naasteliefde wat die nie-Christelike godsdienste leer, kan dus nie losgemaak word van die res van hulle werklikheidsvisies en godsides nie.

4.4 Eerder die oordra van norme, waardes en deugde?

Moontlik lê die oplossing dus nie in die *deel* van gemeenskaplike norme, waardes en deugde nie, maar (vir die Christen) in die *oordra* van hierdie dinge wat nie bloot op subjektivistiese gronde gebou is nie.

Oordra beteken in die huidige samelewing nie meer *afdwing* soos in die “ou” Suid-Afrika nie. Dit beteken wel dat Christene weer sal moet wakkerskrik en

kultuurvormend ook buite hulle kerke optree. Daarvoor is 'n eie Christelike identiteit egter 'n voorwaarde. Indien hulle hul gewoon deur die gangbare kulturele norme laat meevoer, is hierdie identiteit by voorbaat alreeds verlore.

Die bedoeling van hierdie artikel was onder andere om aan te toon waarin feilbare menslike beginsels, waardes en deugde (saamgevat as “normatiewiteit”) gegrond is, naamlik in goddelike verordeninge en in God self. Daarom kan hulle nooit dieselfde gesag dra as God of sy wette nie, maar moet voortdurend in die lig van God se orde hersien word. Om die rede is begin met (1) God, wat (2) sy wette stel, wat (3) deur ons tot beginsels gepositiveer moet word, sodat (4) waardes gerealiseer kan word en (5) Christelike deugde – deur die liefde geïnspireer – gestalte kan kry.

Vir die effektiewe uit- en oordra aan 'n stuurlose, subjektivistiese wêreld moet die omgekeerde weg egter gevolg word: begin by (5) en vandaar terug na (1). Die “aanknopingspunt” moet by die meer sigbare, menslike waardes en veral deugde lê.

Vir Christene sal die opset van en die argument in hierdie artikel duidelik wees: 'n Mens begin by die *geloof* in God as Wetgewer, want dit vorm die grond van sy/haar *hoop* dat sy/haar lewensrigting die regte is en dit motiveer hom/haar ook tot deugde van *liefde*. Nie-Christene sien egter heel eerste die deugde, wat uit ware liefde gebore is, raak.

'n Beeld kan dit verduidelik. Binne 'n kerk met gebrandskilderde vensters sien die kerkgangers eers die simbool van geloof ('n kruis) in een venster, dan die simbool van hoop ('n anker) in die tweede, en laastens die van liefde ('n hart) in die derde venster afgebeeld. Die buitestanders, wat buite die kerk verbystap (diegene aan wie die kerkgangers graag hul Christelike norme wil oordra), sien hierdie Christelike deugde egter in omgekeerde volgorde: Heel eerste die liefde (Christene se eerste, belangrikste deug volgens Gal. 5:22), dan die hoop op 'n beter lewenskoers, en laastens eers die geloof in God waarop dit alles gegrond is.

Christene se konkrete deugde – gestaltes van die liefde – kan moontlik die koerslose swerwers van ons hedendaagse kultuur nadertrek om ook navraag te doen oor die vaste hoop en geloof wat sulke besondere deugde in 'n liefdelose samelewing moontlik maak.

Bibliografie

- BAKKER, R. 1961. Waardefilosofie. In: Grosheide, F.W. & Van Itterzon, G.P., (Reds.), *Christelike Encyclopedie*. Deel 6. Kampen: Kok. pp. 557-558.
- BAUMAN, Z. 1993. *Postmodern ethics*. Oxford/Cambridge: Blackwell.
- BRIL, K.A. & BOONSTRA, P.J. 2000. *D.H.Th. Vollenhoven: Schematische kaarten; filosofische concepties in probleemhistorischen verband*. Amstelveen: De Zaak Haes.

- DE KNUIJFF, H.W., DEKKER, G. & TENNEKES, J. 1992. *Christelike waarden in een gesekulariseerde kultuur*. Amsterdam: VU-Uitgeverij.
- EISLER, R. 1910. *Wörterbuch der philosophischen Begriffe* (Vol. 3) Berlin: Ernst Siegfried Mittler & Sohn. Sub voce: "Wert". pp. 1764-1773.
- FOWLER, S. 2009. *Living worldviews*. Melbourne, Australia/Kitale, Kenya: Amani Educational Services.
- GRAHAM, G. 2004. *Eight ethical theories*. London/New York: Routledge.
- GRIFFIOEN, S. & VERHOOGT, J., (Eds). 1990. *Norm and context in the social sciences*. Lanham: Univ. Press of America.
- HART, H. 1988. The idea of the inner reformation of the sciences. In: Marshall, P. & VanderVennen, R.E., (Eds). *Social science in Christian perspective*. Lanham: Univ. Press of America. pp. 13-31.
- JACOBS, E. 2007. *Waardes in die werkplek; 'n praktiese arbeidsetiek*. Wellington: Lux Verbi.
- JOCHEMSEN, H. 2009. *Opdat het gras weer bloeie ... ontwikkeling, levenswetenschappen en religie*. Wageningen: Wageningen Universiteit. Inouguerele rede op 28/05/2009.
- LAFOLLETTE, H. 2001. *The Blackwell guide to ethical theory*. Oxford: Blackwell.
- LAYMAN, C.S. 1991. *The shape of the good; Christian reflections on the foundations of ethics*. Notre Dame/London: Univ. of Notre Dame Press.
- MACEDO, S. & OBER, J., (Eds). 2006. *Primates and philosophers; how morality evolved*. Princeton/Oxford: Princeton Univ. Press.
- MACINTYRE, A. 1985. *After virtue; a study in moral theory*. London: Duckworth.
- MACINTYRE, A. 1990. *Three rival versions of moral enquiry; encyclopedia, genealogy, and tradition*. Notre Dame, Indiana: Univ. of Notre Dame Press.
- MACINTYRE, A. 1998. *A MacIntyre reader*. Knight, K., (Ed.) Cambridge: Polity Press.
- MARSHALL, P. 1995. Politics not ethics. *Orientation; international circular of the PU for CHE*, 75-78: 304-324.
- MAXWELL, J.C. 2003. *Ethics 101; what every leader needs to know*. New York: Center Street.
- OLTHUIS, J.H. 1968. Facts, values and ethics. Assen: Van Gorcum.
- ROLSTON, H. 1999. *Genes, genesis and God; values and their origins in natural and human history*. Cambridge/New York: Cambridge Univ. Press.
- STENT, G.S. 1980. *Morality as a biological phenomenon; the presuppositions of sociobiological research*. Berkeley/Los Angeles/London: Univ. of California Press.
- STOKER, H.G. 1969. Die kosmiese dimensie van waardes. In: Stoker, H.G., *Beginsels en metodes in die wetenskap*. Johannesburg: Boekhandel De Jong. pp. 178-182.
- STOKER, H.G. 1970. Die kosmiese dimensie van waardes. In: Stoker H.G. *Oorsprong en rigting*. Band 2. Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers. pp. 304-307.
- VAN DER WALT, B.J. 2000. God se wil of wet vir die skepping; Christelike norme en waardes; Meer etiek is nie die oplossing vir die huidige krisis van normloosheid nie. In: Van der Walt, B.J., *Visie op die werklikheid; die bevrydende krag van 'n Christelike lewensbeskouing en filosofie*. Potchefstroom: PU vir CHO (IRS). pp. 284-285; 296-304; 305-310.
- VAN DER WALT, B.J. 2008. The historical background of the postmodern view of normativity. In: Van der Walt, B.J., *The eye is the lamp of the body*. Potchefstroom: The Institute for Contemporary Christianity in Africa. pp. 128-166.
- VAN DER WALT, B.J. 2010. God's ordinances: providing direction in a crisis of norms and values. In: Van der Walt, B.J., *At home in God's world*. Potchefstroom: The Institute for Contemporary Christianity in Africa. pp. 183-222.

- VAN DER WALT, B.J., DU PLESSIS, P.G.W. & DE KLERK, G.J. 1999. *Christelike waardes in die nuwe Suid-Afrika*. Potchefstroom: Instituut vir Reformatoriese Studie Studiestuk nr. 281, September.
- VAN RIESSEN, H. 1985. Over normen. *Beweging*, 49(3): 87-92. Oktober.
- VENTER, J.J. 1994. Reformational university: basis in operation. *Orientation; international circular of the PU for CHE*, 71-74:260-295.
- VOLLENHOVEN, D.H.Th. 1992. Norm en natuurwet. In: Tol, A. & Bril, K.A., (Reds.), *Vollenhoven als wijsgeer; inleidingen en teksten*. Amsterdam: Buijten & Schipperhijn.
- VOLLENHOVEN, D.H.Th. 2005a. *Introduction to philosophy*. Ed. by J.H. Kok & A. Tol. Sioux Center, Iowa: Dorcht College Press.
- VOLLENHOVEN, D.H.Th. 2005b. *Wijsgerig woordenboek*. Bril, K.A., (Red.) Amstelveen: De Zaak Haes.
- VOLLENHOVEN, D.H.Th. 2005c. *The problem-historical method and the history of philosophy*. Bril, K.A., (Ed.) Amstelveen: De Zaak Haes.
- WENTZ, R.E. 1987. *Why do people do bad things in the name of religion?* Macon: Mercer Univ. Press.
- WIEHAHN, N. 2005. *Lewenswaardes; onveranderlike voorskrifte vir die lewe*. Johannesburg: Richard Havenga & Associates.
- WIELENBERG, E.J. 2005. *Value and virtue in a Godless universe*. New York: Cambridge Univ. Press.